

OD ISTOG PISCA

HLEB I STRAH

Milisav Savić

**PEPEO,
PENA,
ŠAPAT**

■ Laguna ■

Copyright © 2020, Milisav Savić
Copyright © ovog izdanja 2020, LAGUNA

Kupovinom knjige sa FSC oznakom pomažete razvoj projekta
odgovornog korišćenja šumskih resursa širom sveta.

NC-COC-016937, NC-CW-016937, FSC-C007782

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

Sadržaj

Prolog 13

I

1

Čepel, argonaut prvi 29

Pozdrav životu 31

Ujna donosi belu kafu Milošu u krevet 31

2

Bella, argonaut drugi 35

Ljubavna izjava ispisana na pesku 36

Devojački izvor 38

3

Ledeni Petrarka, argonaut treći 42

Otac se vraća od milosnice 43

Nakaza Apsurd 44

4

- Hromi Dionis, argonaut četvrti 47
Božićna večera u Londonu 48
Svi žele da postanu šoferi 51

5

- Vodeničarka, argonaut peti 54
Čeznem da postanem Kožnjak 55
Miloš drhtulji kao miš 56

6

- Protej, argonaut šesti 61
Parče proje, kriška sira i zdela kiselog mleka 62
Časovi engleskog u Novom Pazaru 63

7

- Golupčić, argonaut sedmi 67
Dodir 69
Prerušavanje 70

8

- Kasandra, argonaut osmi 74
U milionskom gradu 75
Na mostu na Drini, u ratnim godinama 77

9

- Detlić, argonaut deveti 80
Majka na stanici čeka sina 81
Živele reklame! 84

10

- Kentaur, argonaut deseti 86
Otac naručuje mrtvački sanduk 87
Ručak u porti Crkve Svetog Jakova 90

11

Pas Argus, argonaut jedanaesti 93

Kako je majka prestala da peva 93

Ticijanova slika u Londonu 94

II

1

Đavolji vir 99

Afroditini zimski vrtovi slatke dokolice 102

Gazda Jezda iz Plešina pod Golijom

hoće da oženi sina 105

2

Bella večera s glavatom nakazom u Rimu 107

Popis ličnih stvari 108

Baba Pauna spravlja lekarije 109

3

Glavni varoški dasa 111

Ubistvo na Waterloo mostu 113

Monstrum iz Karanke nije sam 115

4

Pesnik boem 118

Londonske noge i cipele 121

Miloševe zelene oči 123

5

Ona gazi reku 125

Ninova nagrada 127

Moć i nemoć literature 131

6

- Protejeva izdaja 133
 Diplomata u Rimu 135
 Cigančica vodu gazi 137

7

- Yellow submarine u Ibru 141
 Bella vozi vespu 143
 M. R. 144

8

- Kasandra mi skida čini 149
 Hromi Dionis u Rimu 151
 Susret posle trideset godina 155

9

- Detlić iz štamparije 158
 U Rimu sa Mustafom, ratnim izbeglicom 160
 Prosjak 162

10

- Momčilov mercedes 164
 S Glumicom u Londonu 166
 Kasina *Valadier* 168

11

- Nasilnik iz klanca, pored groblja 170
 Milošev recept 171
 Vi-pisac 173

III

1

- Trešnju nema ko da bere 179
 S Mustafom, u hotelu *Jadran*, u Sušaku 180

Muzička fontana boginje Afrodite 181

2

Prokleta Bellina lepota 183

Majka poklanja ćilim kaluđerima u Studenici 185

Tajanstvena Pia di Valmarana 187

3

Firenca 189

Glumica igra u Epidauru 193

Miloš plače 194

4

Hromi Dionis odlazi u raj 196

O kojima smo pisali pismene zadatke 199

U podrumima srpske ambasade u Rimu 200

5

Vodeničarka u fontani Trevi 203

Šta se ove čiče motaju ovde? 204

Tako prava žena voli 210

6

Protej neće u rat 212

Rimska balerina 213

Rimske fontane 214

7

Miloš nagrađuje Golupčića odlaskom u London 217

Bivši prijatelji se mire 221

Protej kao kralj karnevala 226

8

Kasandra se bori sa mojim činima 231

Mandarinova kćerka 233

Rekvijem za jednu generaciju 236

9

- Kazna za cinkaroša 239
Nevesta stiže u Pleštin 240
Kasa u Ambasadi 242

10

- Iznenadna pojava argonauta Kentaura
posle pedeset godina 248
Dionisova ponoćna zdravica u Sićevu 250
Trulež lišća 259

11

- Argus oplakuje gospodara 261
Plač novorođenog čoveka 263
Jutro, polazak prema zamku 264

Epilog 269

O piscu 275

Tir'd with all these, for restful death I cry.

William Shakespeare, *Sonet 66*

PROLOG

„Vido, dodaj mi šešir!“

Taj gotovo mladalački uzvik ostarelog pisca uz nemir zelenih očiju nagoveštava akciju. Znak da se negde krene ili da se prekine neprijatan razgovor, ćutnja.

Šešir mu retko dodaje Vida – njegova žena. Ja sam te sreće da šešir skinem s čiviluka i dodam ga piscu. Činiće to, povremeno, i moje prijateljice Glumica, Bella i Kasandra.

Zaista, taj sivi borsalino, sa širokom tamnom trakom, kupljen – kako ću kasnije saznati – u Rimu, uoči Drugog svetskog rata – odlično stoji sedamdesetpetogodišnjem piscu. Podmlađuje ga. Kakav li je tek bio šmeker u mladim godinama, komentariše Bella.

Sa piscem se upoznajem u redakciji *Studenta*, u kojoj sam jedan od urednika. Godina je 1967, pisac se dve godine ranije vratio iz dvadesetpetogodišnje emigracije iz Londona. U *Studentu*, koji već priprema pobunu protiv komunističkog režima, onog zbog kojeg je pisac izabrao emigraciju, dočekuje ga desetak mladih pisaca i novinara. Stari pisac upada u redakciju malo zadihan. Peške se popeo na treći sprat, u

---

Ulici Svetozara Markovića broj 79. Glumica se izvinjava piscu što lift ne radi. Nije to ništa, uzvraća pisac. Dugo godina je planinario. Peo se čak i na onu veliku stenu, Gran sasso, pored Rima, pa šta je za njega tri sprata. Tako su svi željni razgovora s njim, kaže Bella. Pisac je pogleda od glave do pete: moja prijateljica je u miniću (takva je moda tih godina), dominiraju duge noge. Dok mu Glumica prihvata šešir, pisac zadrži pogled na njenim dugim prstima. Takve prste ima Kanovina Venera, kaže, a onda se obrati Belli: Mlada gospođice – ne bih vas nazvao mlada drugarice, jer po mom ubedenju one ne nose miniće – u detinjstvu se priče slušaju, u mladosti žive, u starosti pričaju... „Vi ste sada priča. Sva sam se pretvorila u uvo, mada nisam devojčica“, ubacuje se Kasandra, dodajući mu stolicu. Svaka priča vredi ukoliko podstiče akciju, nadovezuje se moj prijatelj Hromi Dionis. Važna je i akcija, ali još je važnije kako će se završiti, veli drugi moj prijatelj, koji će biti poznat pod imenom Protej. Upoznajem ga i sa još jednim drugarom, Detličem, s notesom i perom u rukama, spreman da zapisuje ono što naš gost kaže.

Dugo razgovaramo sa piscem. Postavljamo mu razna pitanja. Glumica pita da li će film ugroziti pisanu reč. Znam zašto: ona sanja da postane glumica. Hromi Dionis želi da zna: ko mu je draži, Dionis ili Apolon? Ko je koga izdao, on Marka Ristića ili Marko njega? Marko, prijatelj iz mladosti, koji ga je proglasio mrtvim pesnikom, nadovezuje se Protej. Kako se oseća u domovini, po povratku iz emigracije, pita Bella.

Na poslednje pitanje pisac odgovara: kao povratnik iz izgubljenih bitaka. Ne, nisu izgubljene, usprotivim se. Življi je on nego komunistički miljenik Marko Ristić. Mi mladi smatramo da te bitke nisu bile izgubljene, podržava me Bella,

zamahujući mazno dugom, plavom kosom. I neće još dugo komunistički režim: pašće, ako hoće da zna, za dvadesetak godina, prvo će se srušiti jedan njihov važan simbol, kaže Kasandra. Miloš – čitalac, obavešteniji, već pogađa da je reč o velikom srpskom piscu Milošu Crnjanskom – mudro prećuti Kasandrina proročanstva.

Ceo razgovor objavljujemo na prvoj strani *Studenta* i na još dve unutrašnje, udarne. Sa ogromnom piščevom fotografijom. Ispod šesira svetluckaju, kao žeravice, njegove nemirne, mangupske oči.

Tiraž *Studenta*, ne baš mali, plane za nekoliko sati. Jedino će tako planuti, i možda u većem tiražu, naredne, 1968. godine, u vreme studentskih junskih demonstracija.

Po završetku razgovora, posle uzvika: „Vido, dodaj mi šesir“, pisac nas poziva da odemo na kolače, taksijem, na Topčidersko brdo. Jesen je, u Beogradu, najlepša na tom brdu, veli. U vedrom danu vidi se i njegov rodni Banat.

Tamo, u cirkuskom kompleksu, gađamo iz vazdušne puške. Miloš za zaradene poene kao nagradu dobija lizalicu, koju poklanja Belli. Ona sva srećna. Neka Dionis i ja (obraća se meni) upamtimo, da velika književnost ne može bez ljubavne priče, dodaje Bella.

Kasnije, u restoranu *Golf*, Miloš pojašnjava da u osnovi postoji dečja, mladićka i staračka priča. Prva je sva od fantazija, druga je kratka, nabijena do pucanja, treća je spora, domaćinska, koja želi da sve u ovom svetu dovede u neku vezu. Ne bi mogao da se izjasni koja mu je od ovih priča milija.

Hromi Dionis, već pripit, recituje Miloševu pesmu *Gardista i tri pitanja*, u kojoj posebno naglašava stih *Tužno je biti muško*.

Detlić ne ispušta notes i pero. Novi Ekerman.

Protej pita pisca kako je uspevao da bude u životu i fudbaler, i mačevalac, i skijaš, i slikar, i fotograf, i novinar, i diplomata, a iznad svega pisac.

Kasandra iz obližnje šume donosi travu zdravac i zakačinje je u zapučak Miloševog kaputa. Da ga štiti od uroka i zla! Kasandra mu gleda u dlan: kakav buran život, veli. Niko nije mogao da ga spreči da stigne do svoje Itake.

Vidi li nekog vepra, pita. Vidi, odgovara Kasandra! Ogromnog. Veprinu. Miloš ga spremno čeka.

Miloš vadi foto-aparat iz malog džepa. Lajku. Slika odbačenu pivsku flašu kraj baštenskog zida. Onda predlaže da nas fotografiše. Posle toga zamolimo kelnera da slika nas sa Milošem. Ta fotografija je čuvena, naći će se kasnije u gotovo svakoj monografiji o piscu. Pisac u sredini, lepo mu se vidi na reveru cvet zdravac, s leve strane mu Glumica, s desne Bella, a ispred kleči Kasandra, kojoj se u krilu našlo neko maće. Ja sam do Glumice, Čopavko sa pivskom flašom u ruci do Belle, do nje, prikrivajući lice Kasandrinom maramom, Protej, sasvim na kraju, neupadljiv, Detlić.

Od toga dana zbližujem se s piscem. Poziva me u svoj stan, u Ulici Maršala Tolbuhina. I piščeva supruga me prihvata. Trudim se da im budem na usluzi: kupujem im namirnice na obližnjoj Kalenićevoj pijaci, plaćam račune u banci, nabavljam majstore za sitne popravke u stanu ukoliko sam ne umem to da uradim. Postajem i nezvanični piščev šofer. Piščev izdavač, *Nolit*, stavlja piscu neki stari mercedes na raspolaganje, dobro im dođe da ga ja vozim, u manjku su sa šoferima. Obilazimo sa Vidom njemu draga mesta iz mladosti: Frušku goru, Novi Sad, Suboticu, Vršac, Arandjelovac. Boje mesta se, zavisno od godišnjih doba, menjaju, plamte. Pisac klikće, sve u duhu srpskih romantičara, ala je lep ovaj svet, onde potok, tamo cvet, onde devojčica na

studencu, tamo nona bele noge umočila u jezerce. Odlazimo, bez Vide, i do Venecije. Biće zbog neke žene čije ime neće da mi otkrije.

Ali najviše sedim s Milošem u restoranu *Vltava*, u blizini njegovog stana. Pijemo pivo, iako je ljubitelj italijanskih vina. A njih restoran, državni, ne drži. U komunizmu se strana vina tretiraju kao luksuz.

Piscu ide dobro. Za *Roman o Londonu* dobija uglednu Ninovu nagradu. Jednoglasnom odlukom žirija, što se retko desilo u istoriji te nagrade. Roman pozdravlja i Marko Ristić. Njegova opširna kritika objavljena u *Politici*, pozitivna, ali škrta u pohvalama, nosi naslov: „Crnjanski vaskrsao“.

Dodeli prisustvujemo Bella, Hromi Dionis i ja. Na Bellu nasrću brojni udvarači, uglavnom iz političko-direktorskog društva. Dionis i ja se dobro opijemo, dodela Ninove nagrade poznata je po izdašnom koktelu, nama koji se hranimo splaćinama u studentskoj menzi dobro dođe da se založimo čevapčićima i nalijemo pivom. Ljut sam na Bellu što nas zapostavlja, i ja joj, pijan, izjavim ljubav. Ona prasne u smeh. Jesam joj simpatičan, iako sam u stvari glavata nakaza. Ali gde da bude sa momkom koji nosi seljačko ime: Milisav. Na samu pomisao da bi joj mogao biti ljubavnik iskida se od smeha.

Te iste godine, u oktobru mesecu, dok se Kalemegdan zlati u jesenjem lišću, sa najviđenijim srpskim piscima, Ivom Andrićem, Mešom Selimovićem, Dušanom Matićem, Vaskom Popom, Stevanom Raičkovićem, Aleksandrom Vučom, Brankom Ćopićem i poznatim kritičarem Petrom Džadžićem, Miloš učestvuje na književnom matineu u Narodnom pozorištu. Svi su, osim Vuča, Džadžića i njega, akademici.

Bella i ja smo na pozornici, iza zavese. Vidimo samo leđa i potiljke pisaca, a ispred njih salu ispunjenu do poslednjeg

mesta, čak su i prolazi do loža načičkani ljudima. Na galerijama zauzeli mesto mladi, u prvim redovima su Hromi Dionis, Detlić i Kasandra. Svi pisci dobijaju dugotrajne aplauze, ali onaj namenjen Milošu traje najduže, dobrih pet minuta. Aplauz je propraćen pohvalnim uzvicima sa galerija. Bravo, viču iz sveg glasa Hromi Dionis i Kasandra. Miloš sa glumicom Ksenijom Jovanović govori poemu *Lament nad Beogradom*. Glas mu je promukao, pisac valja slovo *r* francuskim naglaskom, ali se oseća emotivna drhtavica, stihovi se krilate u vazduhu.

Miloš jedini dobija skroman buket crvenih ruža, koji mu predaje Glumica. Ona je u običnoj, dužoj haljini. Toliko se zbuni da se, prilazeći piscu, saplete i sigurno bi pala da je ne pridrži mladi Džadžić. Znam da Glumica zamišlja da će jednog dana tu, na istom mestu, ona, posle premijere Miloševe drame *Maske*, primati mnogo veći i lepši buket.

Iduće godine Miloš postaje akademik. Redovni. U osamdesetoj godini. Referat za njegov izbor pišu Dobrica Ćosić, Desanka Maksimović i Dušan Matić. Odeljenje za jezik i književnost, čiji su članovi, pored onih sa književnog matineja, Mihailo Lalić, Vojislav Đurić, Velibor Gligorić i Mladen Leskovac, jednoglasno prihvata referat. Nema nikakvih prepreka da Crnjanski preskoči izbor za dopisnog, za redovne su na isti način birani i Miroslav Krleža, Moša Pijade i Edvard Kardelj. Naročito na tome insistira Dobrica Ćosić, partizan i komunista, onedavno disident i glavni oponent Velikom Mandarinu za koga se u ratu tukao.

Na pristupnu besedu dovozim Miloša i Vidu do Akademije. Policija mi dozvoljava da auto doteram do samog ulaza Akademije, iako je to pešačka zona.

Sala je prepuna.

Miloš Crnjanski drži besedu o Adonisu, lepom mladiću iz grčke mitologije – na veliko iznenađenje gotovo svih akademika, koji očekuju priču o Odiseju.

Ne, njegova sudbina je Adonisova. To je onaj mladić koji se rodio neplanirano, iz strasne, incestuozne žudnje. Majka mu je opila i zavela sopstvenog oca, a kad je ovaj, otreznivši se, shvatio da je spavao sa kćerkom, isukao je mač da ubije rodoskrvnicu. Da bi je spasli, bogovi je pretvaraju u drvo. Adonis je rođen iz drveta, i predat je na odgajanje Afroditu. Čim je odrastao, Afroditu se zaljubljuje u dečaka. Zbog hitnih i neodložnih poslova, Afroditu poverava Adonisa na čuvanje Persefoni. Ali i Boginji tame dopadne se lepi dečkić, pa okleva da ga vrati Boginji svetlosti. Dolazi do žestoke svađe, pa Zevs mora da se umeša: presuđuje da mladić jednu trećinu godine provodi kod Afrodite, drugu kod Persefone a treću tamo gde mu prija, po svojoj volji i želji, daleko od posesivnih boginja. Tu svoju trećinu godine Adonis provodi veselo i bezbrižno, u lovu. Sve dok ga tamo, van domašaja njegovih ljubavnica, ne usmrti strašni vepar.

Afroditi i Persefoni su na usluzi dva pomoćnika, dva potčrka, koji im pomažu da se poigravaju sudbinama svojih ljubimaca. Često od njih, a ne od naše volje i ponašanja, zavisi kakav će nam biti život. Afroditin pomoćnik zove se Komedijant Slučaj. Persefonin nosi ime Nakaza Apsurd. Afroditin Komedijant Slučaj je, kako mu i ime kaže, veseli, cerekavi klovn. Persefonina Nakaza Apsurd je elegantni kepec ciničnog, sarkastičnog smeha. Srećan je onaj koji je uspeo da izmakne i jednom i drugom pomoćniku. Komedijantu – jer ga u životu baca kao vikor slamku. Apsurdu – jer mu dokazuje da je život bez ijedne uporišne tačke. Bez smisla.

Svoju pristupnu besedu Miloš govori iz glave. Guši se u asocijacijama koje ga udaljavaju od glavne teme. Ali drži pažnju prisutnih. Andrić trlja kapke, Selimoviću igraju na kolenu prsti desne ruke, Čosić se vrpolji.

Priče o Adonisu, počev od one najpoznatije iz Ovidijevih *Metamorfoza*, pa do našeg Marina Držića, Šekspira i Đovanija Batiste Marina, govore o Adonisu i Veneri. Ista priča preneti je i na rimske mozaike, freske i vaze, kao i na platna Ticijana, Veronezea, Rubensa – da pomene samo najpoznatije slikare.

Držić priču smešta u Dubrovnik. Ona se odvija kao pastoralna igra pred očima rasmusnih Srba seljaka koji iz Konavla dolaze na svadbu. Venera se zaljubljuje u Adonisa, što je u suprotnosti sa renesansnom tradicijom, po kojoj muškarci luduju, platonski, za lepom ženom. Adonis se vraća iz lova umoran i sam, čak ga je i pas napustio. San mu ne dolazi pa moli prirodu da ga uspava. Venera mu uslišava molbu, Kupidon ga, zaspalog, sveže. Kad se probudi, Adonis spazi pored sebe Veneru. Ona mu nudi slobodu, ali traži nešto zauzvrat. Adonis joj obeća da će joj biti rob. Za razliku od Petrarke, čija ljubav prema Lauri ostaje samo na čežnji, Venera dobija ono što želi. Pa čak i više od toga.

Šekspir ima sasvim drugačiji stav prema Veneri. Adonis nije srećan u ljubavi s najlepšom boginjom i ženom sveta. On je dečko koji odoleva čarima boginje. Jer mu se ne sviđa kako boginja lepote voli. Ne mrzim ljubav već tvoj način voljenja, kaže Adonis Veneri. Ljubav greje kao sunce posle kiše, a strast je kao oluja posle sunca; ljubav je uvek sveže proleće, strast je zima u jeku leta; ljubav nikad ne ožedni, strast umire žedna; ljubav je sva istina, strast je laž. U stvari, tako voli Prozerpina, što Šekspir previđa. Smrt njenog voljenog prilika je da Venera ožali svog mladog ljubavnika koga

u stvari nikad nije osvojila. Prava ljubav se uvek završava u bolu, poručuje Šekspir. Ili, kako bi rekao Frojd: gde je Eros, tu je i Tanatos. I na freskama i na platnima dominira motiv Adonisove smrti. Izgleda da nijedna naša priča o ljubavi ne može i bez one o smrti. To što Prozerpina ne oplakuje svog ljubavnika, može se i razumeti: u njenom carstvu plač je svakodnevna pojava.

Neku godinu kasnije od pojavljivanja Šekspirovog dela, italijanski pesnik Đovani Batista Marino objavljuje ep *Venera i Adonis*, u preko 40 000 stihova (trostruko više od *Božanstvene komedije*), gde je, pored brojnih digresija o ostalim antičkim mitovima, centralna tema ljubav boginje i lepog mladića rođenog iz incestuozne veze. Većina pevanja slave ljubav. Venera uvodi svog voljenog u vrtove uživanja. Prvi je onaj gde se lepota otkriva očima, drugi nozdrvama (lepota mirisa), treći ušima (lepota muzike), četvrti nepsima i usnama (lepota ukusa, hrane i pića). Centralni vrt posvećen je čulu dodira. I nije slučajno da u tom vrtu dolazi do fizičkog spajanja Adonisa i Venere.

Ali italijanski barokni pesnik smatra da postoji i svet koji je i lepši i trajniji od sveta čula. To je svet intelekta. On se nalazi na Ostrvu poezije, na kojem je glavni pesnik neki običan ribar. Odatle Venera i Adonis kreću, kao kod Dantea, put tri neba. Prvo je nebo Meseca, u kojoj se nalazi pećina snova. Drugo je nebo Merkura, u kojem postoji Muzej umetnosti i Univerzalna biblioteka sa pohranjenim i zaboravljenim knjigama. I treće je nebo same Venere, na kojem se baškare najlepše žene sveta.

Sve u svemu, svojim opširnim ali haotičnim epom, Marino slavi mir, uznosi ljubav i veliča profana zadovoljstva. Ovo poslednje ne nailazi na povoljan odjek kod pape i crkvenih krugova. Zna se ko živi na najvišem nebu, jeste – tu

je i jedna žena, Bogorodica, ali njena lepota je drukčija od Marinovih izabranica.

I u slikarstvu i vajarstvu priča se o uzaludnim pokušajima Venere da spreči svog ljubavnika da ode u kobni lov. Na Rubensovom platnu, slikanom za Fridriha Drugog, koje se nalazi u Drezdenu, i na Kanovinoj skulpturi, koja se nalazi u Ženevi, treba obratiti pažnju na Venerine prste desne ruke kojima dodiruje Adonisovo lice. Ovde je u pitanju ono najснаžnije čulo u ljubavi, čulo dodira.

Čest je i motiv Adonisove smrti, počev od etrurskih i rimskih fresaka, pa sve do najslavnijih slikara renesanse, baroka i klasicizma. Adonisev ubica, divlji vepar, uglavnom se prikazuje u pozadini kompozicije, kako posle groznog dela beži. Jedino je – koliko je meni poznato – na mozaiku u Rimskoj vili, i u Karanku, u Španiji, i na skulpturi Đuzepea Macula, koja se nalazi u Sankt Peterburgu, u Ermitažu, predstavljen kao monstruožna zverka ispred koje je nežni i lepuškasti mladić nemoćan.

Tri pitanja ga muče.

Prvo: zašto nema Prozerpine u pomenutim delima? Ako je Šekspir hteo priču o Tanatosu i strastima, zašto ne odvede Adonisa u podzemni svet. Isto važi i za Marina: i Prozerpina poseduje vrtove uživanja. U tom podzemnom svetu takođe postoje vrtovi čula. Prvi vrt, vrt vida, sav je u tami, i zato je to carstvo slepih miševa, krtica, sova, gmizavaca. Jedino svetlo u tom vrtu predstavlja ključala lava, namenjena kažnjavanju grešnika. Drugi vrt, onaj posvećen čulu njuha, nudi mirise truleži, buđi, raspadanja. U trećem dominira muzika zemljotresa, vulkana, požara, poplava. U četvrtom, piju se jaka, omamljujuća pića i kušaju jela od trave zaborava, kako bi rekao Homer. U petom, vrtu dodira, dostiže se vrhunac uživanja i sladostrašća, jer dodir je čedo tame. Ne manjka ju Prozerpini, koja ni za korak ne uzmiče svojoj suparnici

Veneri, ni neba intelekta. I ona poseduje ostrvo poezije, ali tamo se slave pesnici bludnici, ubice i lopovi, pesnici ružnog i plotskog, kao što su Vijon ili Bodler. S tog ostrva se odlazilo u nebo sa pećinom snova, onih gnusnih, rasmusnih, a odatle se penje u sledeće sa zabranjenim, apokrifnim, bludnim knjigama, i na kraju se stiže u carstvo nakaza. I Prozerpina ništa manje od Afrodite drži do intelekta, onog u njenoj, kao boginji zla, službi. Njeni omiljeni pisci opevaju prevare, lenčarenja, bludničenja, pijanstva, orgije, ludorije. Nema ništa protiv priče o Veneri, ali on, Miloš, smatra da moderna umetnost ne može podjednako bez one o Prozerpini. Što se njega tiče, on je pisao i o jednoj i o drugoj boginji, jer su se obe – ne stidi se da to kaže, iako zvuči pretenciozno – otimale o njega. Žestoko otimale. Jedva je izvukao živu glavu.

Drugo pitanje je: zašto moćna Venera ne pokuša da spase svog voljenog tako što bi mu, pred razjarenim veprom, promenila obličje? Pretvorila ga u pticu koja bi se vinula u nebo? Ili mu dala oblik najjačeg grčkog junaka Herkula, koji se nosio i sa mnogo opasnijim zverima? Na to pitanje daje odgovor Šekspir: prava ljubav je u gubitku, u oplakivanju.

Treće i najvažnije pitanje glasi: zašto Adonis ide sam u lov? Zašto nema prijatelja, zašto nije u stanju, sam ili uz pomoć boginje zaštitnice, da skupi družinu, poput Argonauta, s kojom bi lako izašao nakraj sa monstroom od zveri? Ne najavljuje li on modernog čoveka, kome je sudbina da sve svoje poduhvate rešava sam? Priča o Argonautima danas nije moguća, i ako je moguća, onda je o tome kako Argonauti, pred teškoćama, pred tim opasnim veprom, varaju i izdaju jedan drugog? Ono što se nekad smatralo za najveći greh, za gnusnu podlost, a to je izdaja, za čije je počinioce Dante odredio najuži, najgori deo Pakla, danas se smatra za najveću veštinu preživljavanja. Ko ne ume, nije spreman ili neće da izda, nema šanse da opstane u ovom surovom i bezosećajnom svetu.

Ali ako Adonis i njegova zaštitnica ne mogu da okupe Argonaute, zašto mu se ona, Venera, ne pridruži? Ni njoj u toj šumi, koja njenom ljubavniku mnogo znači, ne bi bilo loše. U šumi se najintenzivnije osećaju svih pet čula pa i ona tri duhovna, o kojima govori Marino. Ali oseća se i prisustvo slobode, ona nadahnjuje pluća, uzburkava damare, vlaži usta, zasićuje oči, pokreće srce. Ljubavnici će se, zajedno, lakše suočiti sa opasnim veprom. Pa i ako nastradaju, onda će to za oboje biti gubitak. U pravoj ljubavi – Šekspir to dobro zna – nema preživelih ljubavnika.

I tu Crnjanski uputi topli, dugi pogled svojoj ženi.

Salom se prolomi gromoglasan i dug aplauz. Svi akademci ustadoše. Prvi Ćosić, poslednji Andrić. Ćopiću oko usana igra šeretski osmeh.

U salu ulazi Ćopavko s ogromnim buketom ruža. Saznaću kasnije da ih je bilo osamdeset. Ćopavko oprao kosu, obukao sako i belu košulju. Ne zanosi se, vidi se da nije pijan. Ne upućuje se prema govornici, gde Miloš prima čestitke, već prema prvom redu, ka Vidi.

Po završetku ceremonije, Crnjanski predlaže da odemo na ručak u restoran na Kalemegdanskoj terasi. Na okupu je isto društvo iz Košutnjaka. Moglo bi se reći da smo nas sedmoro njegovi Argonauti. Prvi i poslednji.

Tu, na terasi, Crnjanski zuri u banatske ravnice. Tu mi pada na um da ga zamolim da me provede, kao Virgilije Dantea, kroz tri životna kruga, njegova i moja: Venerin, Prozerpinin i sopstveni. Hoće, veli. Ali su nam na tom putovanju potrebni pomoćnici: da kažnjavaju grešne i nagrađuju blažene i pravedne. Hoćemo li stvarne ili iz literature, pitam. I jedne i druge, odgovara.

I zaista, sledeće dve godine, Miloš i ja se viđamo jednom nedeljno u restoranu *Vltava*, u kojem jedan drugom pričamo priče, više ja njemu.

Crnjanskom se prevode romani u Italiji, Engleskoj, Francuskoj, Nemačkoj, Rusiji i Švedskoj. Kritičari ga hvale, nazivaju ga Balkanskim Orfejem. Mladi Umberto Eko je oduševljen, isto tako i stari Ted Hjuz. Srpska i mađarska akademija ga kandiduju za Nobelovu nagradu. Nobelov komitet odlučuje da mu je dodeli, ali tu odluku ne stiže da obelodani jer je preduhitri vest o piščevoj smrti.

Krajem jeseni 1977. Crnjanskog primaju u bolnicu. Osim Vide, koju ja dovodim, i mene, nikom ne dozvoljava da ga poseti. Kad ostadosmo nasamo, reče mi: u piscem stolu poslednja ladica je s duplim dnom. U skrivenom delu nalazi se zapečaćen koverat koji ću otvoriti po njegovoj smrti. U kovertu su pisma jedne žene. Mislio je da ih spali, ali ih poverava meni. Neka ih ja spalim, ako to poželim. Smem li znati ko je ta žena, pitam. Doživećeš to, mladi prijatelju, odgovara.

Na dan smrti kaže: „Tu je, na ivici šume. Vepar. Nalik onom u Karanku. Ja sam odbacio svoje koplje. Ispunio sam sudbinu. Najlepši dar od bogova je ako dozvole čoveku da izabere trenutak svoje smrti.“

Neka podigne koplje, nije ispunio sudbinu, kažem. Ostalo je još mnogo šta da se ispriča iz ona tri kruga po kojima smo hodali.

Na meni je, ne na njemu, da ih ispričam, veli. I onda: „Vido, dodaj mi šešir!“

Izlazim teška srca iz sobe. Ostavljam ga da preda dušu onoj koju je jedino i beskrajno voleo. I koja ga nikad nije ostavljala samog. Ostavljam ga da mu najvoljenija doda šešir.

Crnjanski je sahranjen u danu u kojem je vejao sneg. Beograd, njegov voljeni Beograd, ličio je na Hiperboreju.

Vida nadživljuje Miloša godinu dana. Pomažem joj da osnuje zadužbinu svog muža (opština nam je ostavila stan u kojem je Crnjanski živeo) i da zaveštamo piščeve rukopise i lične predmete Narodnoj biblioteci.

Sahranjena je u Aleji velikana, u istoj grobnici sa mužem. Po Crnjanskom se ubrzo imenuje plato ispred Filološkog fakulteta.

Bista mu se postavlja u holu Srpske akademije, njegova je s leve strane ulaza, Andrićeva s desne.

Godinu dana po Vidinoj smrti ovaj koji ispisuje ove redove kreće u svet, donekle – sticajem okolnosti – Miloševim stopama. Komedijant Slučaj me najpre odvodi u London.

Godine 2005. postajem ministar savetnik u Ambasadi Srbije i Crne Gore u Rimu. Uspevam da od našeg ministarstva obezbedim sredstva da se u parku Borgeze, u kojem se nalaze biste najpoznatijih stranih pisaca koji su pisali o Italiji, postavi spomenik Crnjanskom, ispred restorana *Valadier*, sa čije terase je pisac voleo da posmatra zalazak sunca iza kupole Crkve Svetog Petra. Sa vajarkom Drinkom Radovanović dogovorim se da pored Crnjanskog izvaja i njegovu ženu Vidu. Drinka spomenik radi po fotografiji snimljenoj u Miloševom stanu u Londonu. Vida sedi u fotelji, a Miloš, kao njen anđeo čuvar, do nje, na naslonu. To je jedini spomenik u parku Borgeze na kojem je pisac predstavljen sa voljenom osobom. Ostali samuju, naročito Njegoš, stotinak metara dalje, kao da je na Lovćenu.

Spomenik otvara Nikola Milošević, najbolji poznavalac dela našeg pisca. Milošević nije baš dobre volje jer je razočaran demokratskim promenama, nastalim 5. oktobra 2000, promenama za koje se toliko zalagao.

Nastavili smo Miloš i ja naše priče u Londonu, Rimu, Beču, Berlinu, Parizu. Nastavili smo u restoranu *Vltava*; konobari su se menjali, ali ne i sto, u uglu, za kojim smo sedeli.

Iz tih razgovora nastala je knjiga koju držite u rukama.